

עוד מבט אל "אל הרופא"

אברהם לורברבוים

בערב לכבוד דב סדן במלאת לו ששים שנה סיפר עגנון: "מעשה פעם אחת פשפשתי בכתבי. נזדמן לידי ספר המעשים. נתחשק לי פתאום לפרסם כמה מהם. אבל לבי היה נוקפני, מחמת שלא מצאתי להם **אב לא בספרות העברית ולא בספרות של אומות העולם**. אמרה לי אשתי תחי' המלך בשטוק, הוא סדן. יצאתי לחוץ ומצאתי את שטוק נוסע באבטובוס כשהוא מלווה תייר אחד שאני כתבתי עליו באחד מסיפורי. הוצאתי את שטוק בזרוע והבאתיו לביתי והראיתי לו חמישה סיפורים מספר המעשים. קרא ושידלני לפרסמם. מה אמרו עליהם חברינו הסופרים? חוץ מביאליק לא אמר עליהם אדם מלה טובה.¹"

ואכן, "ספר המעשים" עורר בשונותו וממשיך לעורר בשונותו את העוסקים בכתביו של עגנון. כאן נביא הסתכלות נוספת בסיפור "אל הרופא", השני מבין סיפורי "ספר המעשים".²

הסיפור פותח בתמונה של מצב בעייתי: 'אבא היה מוטל חולה ומטלית לחה היתה כרוכה על ראשו. פניו היו מיוגעות מן החולי ודאגה קשה היתה מכהה את עיניו הכחולות, כאדם שידוע שמיתתו קרובה ואינו יודע מה יהיה עליהם על בניו ובנותיו הרכים. כנגדו בחדר אחר שכבה אחותי הקטנה. שניהם היו חולים בשני מיני חלאים, שעדיין לא קרא להם הרופא שם'. כותרת הסיפור וראשיתו יכולים ליצור ציפיות אצל הקורא, מתוך המציאות הרגילה והידועה לו מניסיונו האישי. אלא שבד בבד עולה גם תמיהה: האם הרופא הנזכר בכותרת הסיפור וזה 'שעדיין לא קרא להם הרופא שם' הוא אותו רופא? יתר על כן, בפסקה הבאה מתוארת יציאה מן הבית, שבו שוכנים המספר, אשתו ושני החולים, אל הרופא:

הזכויות על הציטוטים שהובאו במאמר שמורות למחבר / להוצאה לפי העניין. חיפשנו את בעל המקומות של כל הציטוטים. אם יש במאמר ציטוט שלא צוין מקורו, נבקש להודיענו ונתקן את הטעון תיקון, לפי רצון בעל הזכויות.

¹ שמואל יוסף עגנון, מעצמי אל עצמי, שוקן תשל"ו, עמ' 245, ההדגשות במקור.

² במהדורה הנדפסת, סמוך ונראה, תשט"ו, עמ' 108.

'אשתי עמדה בבית הבישול והוציאה אפונים מתרמיליהם. לאחר שהניחתם לתוך הקדרה נתעטפה והלכה עמי אצל הרופא'. אם הרופא לא מצא אפילו שם למחלת בני הבית, מדוע הולכים אליו?

שם העצם 'רופא' מופיע בסיפור שש פעמים, כולל הכותרת, וביידוע. ועולה השאלה, האם הצורה החוזרת על עצמה 'הרופא' מציינת רופא מסויים או שהיא באה כשם כולל של ממלא תפקיד זה. היידוע מצביע על האפשרות הראשונה.

יציאה זו אל הרופא מתבררת כבעייתית. 'כשיצאתי מן הבית נתקלתי באפונים, שבשעה שנתעסקה אשתי לעשות מהם מאכל נתגלגלו מתוך ידיה ונתפזרו על המדריגות. ביקשתי לגרוף אותם עד שלא יריחו בהם עכברים ויבואו, אלא שנחפז הייתי, שכבר יצאו שמונה שעות ומחצה ובתשע שעות דרכו של הרופא לילך אצל חבריו ושותה עמהם כל הלילה, ובביתי מוטלים שני חולים שצריכים להשגחה יתירה, כל שכן אחותי הקטנה שדרכה לפזז ולשיר ויש לחוש שמא תפול ממטתה או שמא תבלבל את אבא משנתו'. אם ההליכה אל הרופא כל כך דחופה, מדוע נדחתה עד שתסיים האישה את הבישול? אפשר שהיה רק הגיבור יוצא אליו, ובכך גם לא היו משאירים את החולים ללא השגחה. ועוד, כיצד אפשר לסמוך על רופא היוצא להשתכר עם חבריו באופן קבוע, ללא התייחסות אל חולים שמצבם מצריך את טיפולו? והאם במשך הדקות הספורות שנותרו בין הליכתם של בני הזוג אל הרופא לבין הגיעם אליו, האם ניתן לפתור את הבעיה שעד כה לא נמצא לה פתרון? זאת ועוד: הדעת נותנת כי החולים צריכים ללכת אל הרופא, ולא הבריאים. או לחילופין, על הרופא לערוך ביקור בית אצל החולים, מה שכלל לא בא בחשבון במספר הדקות שנשארו בין יציאתם של בני הזוג מן הבית לבין יציאתו של הרופא לבילוי ההשתכרות שלו. ואולי נרמז לקורא כאן, כי בני הזוג הם החולים במחלה שטרם מצאו לה שם? ועל הקורא למצוא מהי המחלה? מכל מקום, בתוך ההליכה אל הרופא, והרי זה שמו של הסיפור, מתרחשים האירועים המרכיבים את הסיפור.

המצב בבית משרה תחושה של אסון, אך גם היציאה ממנו משרה תחושה של אסון מתקרב. לא רק האב השוכב בבית ויודע שמיתתו קרובה, אלא שבלב הגיבור מתגנב חשש נוסף: "אפונים הללו התחילו להטרידני, מפני שנתחלפו לי בעדשים, ועדשים מאכל צרה ואבל. קל להבין צערו של אדם שיש לו שני חולים בביתו ונותנים לו מחשבות כגון אלו בתוך לבו". תמיהה נוספת עולה מציון הרובד הגילי של בני הבית: הגיבור נשוי לאישה, אביו של הגיבור מבוגר חולה, אך נזכרת גם אחות קטנה, שהתנהגותה מתאימה לילדה פעוטה. המחלה שאין לה שם, מכל מקום, תוקפת מבוגרים וצעירים, מנער ועד זקן.

אלא שמסכת העיכובים בדרך אל הרופא לא הסתיימה, כאשר מחצית השעה העומדת לרשותם של אלה המבקשים את עזרתו של הרופא הולכת ומצטמצמת. בעוד האישה רצה אל ביתו של הרופא, הנמצא על פי ההמשך מעבר לגשר השחור, נתקל הגיבור במר אנדרמן. מחצית הסיפור מתייחסת אל עיכוב זה. האישה בינתיים עברה את הגשר והמתינה לפני פתח הבית לבואו של הגיבור. מדוע לא נכנסה היא אל הרופא, בראותה שהגיבור מתעכב, והשעה דוחקת? ושוב, לשם מה, אם כך, היו צריכים שניהם לצאת את הבית? ואכן, התנהגותה של האישה גורמת למספר תרעומת כלפיה: "אין מן המדה לספר שנתרעמתי קצת על אשתי והרהרתי בלבי מה תועלתן של נשים, הרי שיגעה לעשות לנו סעודה ולבסוף נתפזרו כל אפונייה". על פי זה, סולם העדיפויות של האישה נראה תמוה לכאורה, והתרעומת כלפיה נובעת מתחושת העיכוב ללכת אל הרופא, שהרי כבר מאוחר על פי לוח הזמנים של הרופא. אך גם הוא - לשם מה התעכב ולא הלך לבדו אל הרופא? עולה כאן האפשרות שמבחינת שניהם, העיכוב של האישה מבטא את הפקפוק של הגיבור עצמו בתועלת שיכול הרופא להביא. ובמה שנוגע ליחסים שבין בני הזוג, "משראיתי שהיא רצה וידעתי על שום מה היא רצה נסתלקה התרעומת ונכנסה בי אהבה".

מר אנדרמן הוא היחיד בסיפור הנזכר בשמו, והוא המעכב העיקרי בדרך אל הרופא, והמוליך את הסיפור מן המקום המצומצם של בית הגיבור והדרך אל הרופא אל מחוזות אחרים. בקוטב אחד של הסיפור נמצא בית הגיבור ומשפחתו, ובקוטב השני נמצא ביתו של הרופא. ביניהם נמצא הנהר שמעליו הגשר השחור, המקשר בין שני קטבים אלה. ולפני שהגיע הגיבור אל הגשר, חל העיכוב המשמעותי. אנדרמן פותח בפני הגיבור את העולם הגדול, שמעבר לעולם שבין ביתו של הגיבור לזה של הרופא. "בדרך סמוך וקרוב אצל הגשר השחור מצאני מר אנדרמן ונתן לי שלום. החזרתי לו שלום ובקשתי להפטר ממנו. החזיק בידי וסיפר לי שהוא בא מעיר בורדוי שבאנגליה והיום או מחר יבוא הוא ואביו לראות את ביתנו החדש. איי איי איי, אמר מר אנדרמן, הרי מספרים עליו על ביתו של מר פלאי פלאים". נזכרת כאן העיר בורדוי שבאנגליה, צרוף מוזר, שכן ידועה עיר בורדוי בצרפת ולא באנגליה. מקום נוסף שנזכר כאן ובתוספת התייחסות ערכית הוא ביתו החדש של הגיבור. האם מדובר באותו בית, ממנו יצאו הגיבור ואשתו, בו השאירו שני חולים שטרם מצא הרופא שם למחלתם, או שמא מדובר בבית אחר, עליו מספרים פלאי פלאים? התמיהה היחידה שעולה במוחו של המספר היא, "כיווצתי את פני ליתן להן סבר נאה, והרהרתי מה זה אומר שיבוא עם אביו, כלום יש לו אב למר אנדרמן?" תמיהה מוזרה, שכן, אם לגיבור סיפורנו יש אב, אף כי חולה ונוטה למות עכשיו, מדוע שלא יהיה אב גם למר אנדרמן, ויכול אף להיות בריא, עד כדי שיוכל לבוא עם בנו לראות את הבית החדש של המספר. אלא שמחשבה אחרת חודרת אל

מוחו של הגיבור: "והרהרתי אפשר השתדלות יתירה זו ליתן סבר נאה לפני כלום לא תניח רושם אחריה? נזכרתי באפונים שנתחלפו לי בעדשים והתחלתי דואג מן הפורענות". גם כאן סמיכות רצף הדברים מעוררת תמיהה. כיצד הזכרת הבית החדש מעוררת בו את תחושת האסון המתקרב? קשה שלא לזכור כי היציאה מן הבית אל הרופא כרוכה גם היא באותה אסוציאציה.

ועוד על העיכוב: "כדי שלא יכיר מר אנדרמן מה שבלבי הכנסתי ידי לכיסי והוצאתי את שעוני וראיתי שקרבה השעה התשיעית ובתשע שעות הרי דרכו של הרופא לילך לקלוב שלו ולהשתכר ושם בביתי מוטלים שני חולים שאין שם למחלתם. משראה מר אנדרמן שאני אף הבין על פי דרכו שאני ממחר לבית הדואר. אמר כבר נשתנו סדרי הדואר ואי אתה צריך למהר". אף שגיבור הסיפור ממחר, אין הוא רומז על כך לאותו מר אנדרמן, "הנחתי את מר אנדרמן בטעות ולא סיפרתי לו על החולים, שמא יטרידני בעצות ויעכבני".

כאן מופיע גורם נוסף המעכב גם הוא. "בא זקן אחד בעל צורה שהייתי מתפלל בבית מדרשו בימים הנוראים. חזנים הרבה שמעתי ובעל תפילה נאה וברורה שכמותו שאפילו בשעת בכייתו תפילתו נאה וברורה לא שמעתי. פעמים הרבה ביקשתי לדבר עמו ולא עלתה לי. עכשיו נתן בי עיניו הטרוטות מחמת בכי והביט בי בחיבה, כאילו היה אומר הרי אני כאן, רצונך בוא ונדבר". אלא שמר אנדרמן מעכב בעדו גם מלהצטרף אל החזן הזקן. "אחז מר אנדרמן את ידי ולא הניחני לילך. באמת יכול הייתי להוציא את ידי מידו ולילך, אלא שבאותו יום נשכני כלב וקרע את כסותי, ואילו החזרתי פני ממר אנדרמן והלכתי היה רואה את הקרע". עדיין נמשך המספר אל הזקן: "נזכרתי אותה שעה שעמד הזקן לפני התיבה בתפילת ומפני חטאינו וחובט ראשו ברצפה עד שנזדעזעו כתלי בית המדרש. נזדעזע לבי ונמשכתי אחריו, אבל מר אנדרמן אחז את ידי, עמדתי ועיקמתי את פני והשתדלתי ליתן להן סבר נאה".

בני הזוג יצאו את ביתם אל בית הרופא מחצית השעה לפני שהרופא יוצא בדרך כלל את ביתו והולך לשתות ולסבוא עם חבריו. גם נקודה זו מעוררת תמיהה. האם זמן זה מספיק כדי להגיע אל ביתו של הרופא, ואף לברר עם הרופא את טיב מחלותיהם של בני הבית? שהרי עד לזמן המסופר לא הצליח הרופא לעשות זאת. ועתה, עם הכנותיו לצאת אל חבריו יוכל להצליח בכך? אין המספר מתייחס אל משך הזמן בו התעכב מלהגיע אל מטרותו. אלא שהאישה, המעכבת הראשונה בסיפור, הספיקה להגיע אל פתח ביתו של הרופא והפעם היא המעוכבת. "עברה אשתי את הגשר והגיעה אצל ביתו של הרופא שאצל בית הדואר ועמדה לפני פתח הבית וכתפותיה נעו מתוך צער ומתוך המתנה. הוצאתי את ידי מידו של אנדרמן והלכתי אצל אשתי". וכאן מתחוללת רעידה: "נזדעזע הגשר השחור תחת רגלי וגלי הנהר נתקפלו ועלו, עלו ונתקפלו". כאן

גם נפסק הסיפור. ועולה שאלה נוספת: אחרי שעלו שאלות הנוגעות לדמויות שבסיפור, הרי שהיינו מצפים לתשובות לפחות לחלק מהן או לפחות להתייחסות אליהן. והנה הסיפור מסתיים ללא כל תשובה או הסבר. האם אין כאן תשובה כי אכן אין תשובות לכל השאלות שהועלו?

הסיפור בנוי מרצף של אפיזודות שלכאורה הקשר היחיד שביניהן הוא הגיבור עצמו, שמטרתו להגיע אל הרופא, וכל אפיזודה מעכבת בעדו מלהגיע בזמן אל המטרה. זהו מעין סיפור פיקרסקי, אך הפוך: הגיבור אינו נודד ממקום אל מקום שבו מתרחשת איזו שהיא עלילה או איזה מפגש, אלא עומד במקום אחד, והאירועים מגיעים אליו. וכשהוא סוף סוף זז אל מטרתו - איננו שומעים אותו עוד. הוא נאלם ונעלם.

השם אנדרמן נזכר בסיפור עשר פעמים, בפעם העשירית ללא הקדמת התואר 'מר'. כבר נזכר כי הוא היחיד בסיפור הנזכר בשמו, וכי נוכחותו ממלאת מחצית מסיפור כה קצר זה. נעשו ניסיונות מעמיקים ומעניינים לגבי דמותו על סמך שמו והעולם שהוא מביא אל הסיפור. כאן תובא אפשרות נוספת לתופעה זו.

מרדכי שלו מסיים את סדרת מאמריו על סיפור זה בציטוט מספר בוטצאטש:³ 'פחות מארבעים שנה לאחר כתיבת "עיר המתים", כעשר שנים לאחר פרסום המהדורה הראשונה של "ספר המעשים" ובכללו "אל הרופא", הפכה בוצץ להיות עיר המתים "לכל פרטיה", כשהגשר השחור והרופא השיכור ממלאים תפקיד מכריע גם בזוועה האחרונה. "בשעה 4 לפנות בוקר הובילו את כל היהודים לחורש "פאדור", החורש העגום על שפת הנהר סטריפא, החורש שאליו מוביל הגשר השחור. ומה עשו אנשי הגסטאפו כל אותו הלילה עד שבאו עם שחר לחסל את היהודים? הלכו לסבוא עם הרופא האוקראיני בשם באנאך". כל זה אינו סיפור נוסף מסיפורי עגנון אלא קטעים מעדויות ניצולים משיחים לפי תומם שקובצו ב"ספר בוטצאטש", מצבת זיכרון לקהילה קדושה בעריכת ישראל כהן.³

ואכן, בדברים שלהלן תיעשה הקבלה בין פרטים המופיעים בסיפור לבין עדויותיהם של ניצולים מן התופת.

נקודת הפתיחה של הסיפור היא מחלה שבה לוקים האב המבוגר והילדה הקטנה, מחלה שהרופא טרם נתן לה שם, והמספר בסיפור יוצא עם אשתו אל הרופא. אלא שכאן מתחילה מסכת העיכובים. מעכבת האישה הטורחת על תבשיל, שבסופו של דבר לא הביא כל תועלת, ולא עוד אלא שאף הביא את הדובר לחוש טינה כלפי האישה ולחשוש מאסון המתקרב. והנה, בעדויות

³ י. מרדכי שלו, עיתון "הארץ", 1978, 27.4, 5.5, 12.5, 26.5. מצטט מתוך: י. כהן (עורך), ספר בוטצאטש, עם עובד, תל אביב תשט"ז.

אחדות המצויות בספר בוטשאטש נזכרת מגפת הטיפוס שפקדה את היהודים ואם היוצאת לחפש תרופה לבנה החולה. בעדותו של שיחור הוא מספר: 'יהודים שבורים ורצוצים הציפו באלפיהם את העיר. היה מי שהשיגה ידו לשכור חדר, מי שמצא מקלט אצל משפחתו, ואילו הרוב המכריע של האנשים הצטופפו בחדרים צרים ואפלים, לפעמים 10 נפשות ויותר בחדר. אין פלא, שבתנאים אלה פרצה מגפת טיפוס, שהיתה אוכלת מדי יום כ-20-15 נפש. כמעט שלא היה בית אשר לא היה בו חולה טיפוס, והמחלה היתה מתפשטת ומדביקה את יתר בני הבית. כתוצאה מהמגפה הקפידו השלטונות עוד יותר, שלא יהיה מגע בין היהודים והנוצרים, והמצב הכלכלי הלך והחמיר, ובין האוכלוסיה היהודית פרץ רעב חמור. נוצר מעין מעגל קסמים. הרעב סייע להתפשטות המגפה ואילו המגפה הידקה עוד יותר את חגורת החנק סביב האוכלוסיה היהודית והביאה לידי רעב וחוזר חלילה. המחלה לא פסחה גם עלי, ובאחד מימי דצמבר 1942 חזרתי משיעור אצל ה'פינסקר' - שעוד אייחד עליו את הדיבור - וקדחתי כולי בחום. תוך כמה ימים התברר, שאמנם חולה טיפוס אני, אמי יצאה לבית מרקחת לקנות תרופה בשבילי, ולרוע המזל היו אותה שעה "חטיפות רחוב" וגם היא היתה בין הנחטפים... שכבתי באותם הימים ב-40 מעלות חום, ללא תקווה רבה להתגבר על המחלה, ולבי התפלץ בקרבי מגעגועים לאמי. אמי, שנפשי היתה כה קשורה בנפשה ואשר היתה לי יקרה מכל, נלקחה פתאום ממני. צערי גדל עוד יותר בידעי, שלמעני סיכנה נפשה ובגללי נפלה קרבן לחיות הטרף... לבסוף שיחררו את האנשים והרשו להם לחזור לבתיהם. בין המאושרים, שחזרו הביתה, היתה גם אמי.⁴

אחד העיכובים בדרך אל הרופא משולב בזו של מר אנדרמן. כאן המעכב הוא הזקן בעל התפילה, שהמספר בסיפור אומר עליו כי 'אפילו בשעת בכייתו תפילתו נאה וברורה, שכמותה לא שמע'. והנה, בהמשך עדותו של שיחור הוא מספר: 'בין תושבי המחנה היה גם החזן מבוצ'אץ' בנו שיפמן. זכורים לי עדיין הימים, כשהעיר כולה נהפכה כמרקחה בגלל שיפמן זה. היה זה אולי ב-1937 או 1938, ונער קטן הייתי אז עדיין. פעם בפעם היו עורכים בבית הכנסת הגדול ערבי חזנות "לשמוע אל הרינה ואל התפילה" ובהם היו מופיעים חזנים מפורסמים עם מקהלותיהם. באחד הערבים הופיע שיפמן בעצמו, שהיה איש לבוב, אדם צעיר מאד, בעל הופעה יפה ובעל קול ערב להפליא. הופעתו עשתה רושם עצום, והוצע לו לשמש באופן קבוע כחזן בית הכנסת. אולם לחלק גדול של האוכלוסיה (בעיקר לחלק החרדי) נראה שיפמן "חפשי" מדי ולא הסכימו בשום פנים ואופן למועמדותו. אלה טענו, כי החזן הישן, אם אינו חזן גדול, הרי לפחות יהודי אדוק הוא, ואין כל טעם להחליפו בשיפמן, שיראת השמים שלו

⁴ עדות של י. שיחור, י. כהן (עורך), ספר בוטשאטש, עמ' 240, 246, 251

מוטלת בספק. מלחמה חריפה היתה נטושה זמן מה מסביב לענין זה. העיר היתה כמרקחה והקהילה כמעט התפלגה לשנים, למצדדי החזן הישן והחדש. לסוף ניצחו מצדדי שיפמן. ואמנם, אמן גדול היה במקצועו. ומה שהחסיר ביראת שמים, מילא בקולו מלא העוז והרגש. צעיר מאד היה במותו, אולי בן 35, ואין לי כל ספק, כי עתיד היה לתפוס את מקומו בין גדולי החזנים בעולם.⁵

בקטע אחר של עדותו מספר שיחור על האירוע שבו מצא החזן שיפמן את מותו: 'אור ליום 13 באפריל, בשעה 2, הגיעה לביתו של הירש יונה קוואלנברג הסופר, עגלה של העגלון מאיר בודזנובר. על העגלה הטעינו שמואל רוזנטל וגדליה דוכובני 45 ספרי תורה ושמונה שקים טליתות ותפילין. וככה זזה ההלוויה המוזרה הזאת דרך סטיפאן באטורי, טארגוביצה, גימנאזיאלנה, הגשר על הסטריפה, קושצ'לנה, אל המנזר היווני-קאתולי של הנזירים הבזיליאנים. בלי לקחת בחשבון, שהמוות ארב להם ושכל משמר יכול היה להרגם במקום, החליטו הירש יונה קוואלנברג, מאיר בודזנובר ושמואל רוזנטל וגדליה דוכובני, להציל את הסמלים האלה, שיחס הכבוד אליהם היה גדול יותר מאשר לחייהם הם. רק נפתחו לפנייהם שערי המנזר - נשמעו יריות בעיר. הנזירים הנפחדים קיבלו את המטען ואמרו ליהודים לברוח, כדי שלא לסכן אותם. שני ימים שכבו ארבעת היהודים האלה בקבר משפחתי, וכשיצאו מהקבר נודע להם, שהגסטאפו סידרה אותם הימים את ה"אקציה" הרביעית למנין, ורצחה ליד בית הקברות היהודי כ-4000 נפש. מלבד זאת התגוללו בחוצות הגיטו יותר מ-600 גויות'. ובהמשך אותה עדות הוא מספר: 'האיכרים שנוכחו בזמן ההרג, סיפרו אחרי כן, שבזמן האקזקוציה, שר החזן הבוצ'אצ'י המפורסם, שלמה שיפמן, שירי אבל והומת האחרון'.⁶

מקום חשוב בכל העדויות על השמדת יהודי בוצ'אצ' תופס ה"פודור", המצוי מעבר לנהר, אליו מוביל "הגשר השחור", הוא הגשר שעל נהר הסטריפא. 'ב-27 באבגוסט 1941 באו מצ'ורטקוב 4 אנשי גיסטאפו ופרסמו פקודה, שכל הגברים היהודים מבני 18 עד 50 יתייצבו לפני בנין בית-הדין. נתקבצו כ-800 יהודים. אנשי הגיסטאפו שלחו לבתייהם כמה רופאים ובעלי מלאכה. לאחרים נתנו פקודה חמורה שיישארו עומדים במקומותיהם, והם עצמם הלכו לסבוא עם הרופא האוקראיני בשם באנאך. בשעה 4 לפנות בוקר הובילו את כל היהודים כ-2 קילומטרים מן העיר לחורש פאדור. שם, אמרו להם, יחכו להם מכוניות כדי להסיעם לעבודה.

מכוניות לא מצאו שם, אבל ארגזים גדולים היו מוכנים, והיהודים היו מוכרחים להניח בהם כל מה שהיה עמם. במשך כל שעות הבוקר שמעו בעיר את הד

⁵ שיחור, שם, עמ' 251.

⁶ עדותו של שיחור, שם, עמ' 263.

הירות מן החורש. את כל הקורבנות הטילו לתוך בורות מוכנים. בין הנספים בטבח איום זה היו גם אישים ידועים מתושבי העיר היהודים.⁷

המילה 'בית' חוזרת בסיפור שתיים עשרה פעמים, במשמעויות מתחלפות, ומשמשת כאן מילה מנחה, המוסיפה על משמעותה הבסיסית משמעויות נוספות. בארבע הפעמים הראשונות הבית הוא ביתו של הגיבור ובני משפחתו. בו שוכבים שני החולים שטרם מצא הרופא למחלתם שם, שם גם עסוקה האישה בהכנת תבשיל לבני הבית, אלא שבכך מתעכבים בני הזוג מלצאת אל הרופא בזמן מתאים, והתבשיל, לא די שהתפזרו האפונים שהיו אמורים לבוא אל פיהם של בני הבית, אלא שהפכו גם מטרד פיזי, העכברים (המביאים מחלות) יתקבצו סביבם, וגם נפשי - 'מפני שנתחלפו לי בעדשים, ועדשים מאכל צרה ואבל. קל להבין צערו של אדם שיש שני חולים בביתו ונותנים לו מחשבות כגון אלו בתוך לבו'. עד כאן באה מילה זו מפיו של המספר-הגיבור. לאחר מכן נזכרת המילה 'בית' פעמיים, מפיו של מר אנדרמן, המתייחס אל ביתו החדש של המספר. האם הכוונה אל אותו בית ממנו יצא זה לא כבר? מר אנדרמן מדגיש את נפלאותיו ומייחס לבית ערך רב, עד כי 'איי, איי, איי, אמר מר אנדרמן, הרי מספרים עליו, על ביתו של מר פלאי פלאים'. בהמשך הסיפור נזכר בית הדואר, 'שכבר נשתנו סדרי הדואר', משמע, יש בו חידוש, כמו גם בביתו החדש של 'מר'. בית נוסף הנזכר בסיפור הוא בית המדרש, שכתליו נזדעזעו מחבטותיו של החזן הזקן בשעה שהיה עומד לפני התיבה בתפילת מפני חטאינו. וכמובן, הקוטב המצוי בעברו השני של הגשר השחור, הבית אליו מיועדות פניו של הגיבור-המספר, ביתו של הרופא, הבית האחרון הנזכר בסיפור.

נמצא הסיפור בונה מתח בין הבתים הללו. יש כאן איתות המצריך התייחסות מיוחדת. המספר עזב בית אחד שבו חולים במחלה קשה, ומגמת פניו אל בית שבו הוא אמור למצוא פתרון לבעייתו. בדרך שבין שני הבתים הללו נזכרים שני בתים נוספים, הבית החדש ובית המדרש. האם אין כאן הצגת העולם הישן לעומת העולם החדש? ומה מייצג כל אחד מהם? מכל מקום, גיבור הסיפור מוצג כנקרע בין כל הבתים הללו, מכאן יצא, אל מטרתו טרם הגיע, ובדרך נקלע שוב אל בית חדש ואל בית ישן. הוא קרוע, לא רק בגדו קרוע. ואנדרמן מחזיק בידו, מנסה לחסום את דרכו אל בית הרופא, וגם אל בית המדרש. הוא מהלל את הבית החדש, שלגביו הגיבור המספר כלל אינו מתייחס. כאשר מהלל מר אנדרמן את הבית החדש, ומבטיח שיבוא לבקר בו עם אביו, הגיבור אינו מתייחס כלל אל עניין הבית, אלא 'כלום אב יש לו למר אנדרמן?' תמיהה שאינה מתיישבת לא עם דברי מר אנדרמן ולא עם מה שידוע לקורא הסיפור לגבי

⁷ עדותו של יצחק בורנשטיין, שם, עמ' 301.

משפחתו של הגיבור. שהרי לגיבור יכול להיות אב ולמר אנדרמן לא יכול להיות אב?

ישנם בסיפור, אם כך, ארבעה בתים: בית המשפחה שבה החולים במחלה שעדין לא נמצא לה שם, בית הרופא שכלל אין ביטחון שיביא ישועה ונראה שאליו כלל לא נכנסו, בית המדרש שכתליו מזדעזעים, והבית החדש שעליו מספרים 'פלאי פלאים'. אל איזה מהם על המספר הגיבור אמור לפנות? הוא קרוע ביניהם. מר אנדרמן מעכב בעדו מללכת אל בית הרופא, ומלהצטרף אל החזן הזקן ואל בית מדרשו. הוא ממליץ על הבית החדש. הגיבור אינו מתנתק ממר אנדרמן בגלל הקרע. בבגד? בנפשו? ומי הוא, אם כן, אותו מר אנדרמן? הסיפור מציג אותו כאיש העולם הגדול, יש לו ידיעות מן העולם הגדול. הוא בא מאנגליה, מזכיר גם את צרפת, יודע גם על חידושי הדואר, מהלל את ביתו החדש של המספר ואף מזמין את עצמו ואת אביו לבוא ולראות בית זה. רבות נכתב תוך ניסיון לפתור את חידתו, וכאן תוצג אפשרות נוספת לפרש את תפקידו של אנדרמן בסיפור. הדבר נעשה בהסתמכות על דברי ניצולים מן התופת.

ואכן, רוח העולם החיצוני לתופת בה נמצאו יהודי בוצ'אץ' הגיעה גם אליהם, ועודדה את הצעירים לפעול, ולא להישאר פסיביים. ע. בזן (וורמן) מספר בעדותו: 'הנהגת תנועת המרי החליטה לשים קץ לשיוון הנפש הקהה של היהודים, המשלימים עם גורלם והמחכים בחיבוק ידיים להשמדתם או לנס שיישארו בחיים. בהנהגה זו היו: ש. מרגולית, צולר, ש. אבנשטיין - מבוצ'אץ', בילדנר ופישר - מטלומאץ', ס. זילבר מהורודנקה, וכן מפקדה, מחבר הזיכרונות האלה ע. בזן (וורמן). החלטנו לפעול, הכנסנו לשורותינו יותר ויותר בני-נוער, אך תוך הימנעות מלשוות לעבודת הארגון שלנו צורות המוניות, ניהלנו פעולות מחתרת בהתחשב עם התנאים...בני-נוער, שחונכו בארגוני הנוער הציוני, גורדוניה וברית-טרומפלדור, הוכנסו לשורותינו. קיבלנו גם לשורותינו אנשים מה"אורדנונגט-דינסט", פרט לאחדים, אשר שיתפו פעולה עם התליינים בצורה פעילה ביותר. קשרנו קשרים עם יהודי טרנופול, סקאלט, בורשצ'וב, זלשצ'יקי, טלוסטה, קופיצ'ינצה וצ'ורטקוב, תוך מגמה להקים בכל אתר ואתר מרכזי התנגדות. הרעיון נפל על קרקע פוריה. היו בידינו ידיעות קבועות על המתרחש בעולם. המהנדס ציזס מטרנופול (אשר גרש מטרנופול עוד בימי הסובייטים, כיוון שהיה איש עשיר) וכן ווייזינגר, היו מאזינים מדי יום-ביומו לשידורי הראדיו, והידיעות הנמסרות על ידיהם הגבירו בלבותינו את רצון העמידה. ד"ר י. מרגול

הביא לנו כל ערב ידיעות מהחזיתות, ומפיו שמענו על המאבק עם האויב ליד גבולות ארץ-ישראל.⁸

בזן בעדותו מספר כי היה חלק מהתארגנות להתנגדות אקטיבית כנגד הגרמנים, וכך דבריו: 'במרץ 1943 נתקבלה החלטה, כי במקרה של "אקציה" עלינו 'להתרכז בחורשה על גבעת ה"פודור" ולהתחיל בהמטרת יריות על הגרמנים. אנו משוכנעים, כי על ידי כך נגרום להפסקת הפעולה ונאפשר ליהודים להימלט.

התחלנו באימונים צבאיים בלילות. למדנו להכיר את השטח, לנים היינו באופן קבוע בשדות וביערות הסביבה, מתוך אמונה להבטחות הצבועות, שניתנו ליוזנראט על ידי השלטונות הגרמניים במקום ומתוך הסתמכות על השקט השורר בגליל טרנופול כולו, נשארנו לילות אחדים בעיר בדירותינו. באחד הבקרים האלה, בחודש אפריל 1943, העיר אותנו קול יריות: החלה ה"אקציה" הרביעית. אחד אחד עברנו לצד הארי, וטרם הספיקו כל אנשינו להגיע למקומות שנקבעו, כדי לפתוח בפעולה, נעצר אחד מאנשינו, אנדרמן הצעיר מטריבוכבצה, על ידי שוטר אוקראוני. אנדרמן שלף אקדחו והמיתו במקום, והוא עצמו ברח. מיד נפסקת הפעולה כולה. ה.ס.ס., השוטרים הגרמניים והמשטרה האוקראינית היו מרוכזים ליד בנין המשטרה הצבאית במקום, הכינו את מכונות-הירייה, מאחר שהניחו, כי אנו עומדים לפתוח בהתקפה, אבל כמות נשקנו הייתה קטנה מכדי שנוכל להעיז לעשות צעד זה. האוקראינים ערכו לשוטר הלוייה הפגנתית בבאריש, והשמיעו בה נאומים נלהבים. ביטחונם של הקלגסים ומרעיהם נעלם, שוב אינם הולכים בפעולות הבאות בעוז כזה לגלות מקלטים, הואיל וידוע להם יפה, כי עלולים הם לשלם בעד זה במחיר חייהם.⁹

ובעדות נוספת: 'כחודש לאחר האקציה השלישית, היינו בתחילת אפריל 1943, התקיימה האקציה הרביעית וגם היא במסיבות דומות. כ-600 איש הוצאו על ה"פודור" ונורו במכונות ירייה. מתוך קבוצת מובלים להורג, ירה בחור אחד, ינק אנדרמן, מאקדח בגרמני. הגרמנים תפסו את הבחור, הכוהו קשה ואחרי כן הובילו כבול בידיו וברגליו לבית העיריה, שם שפכו עליו בנזין ושרפוהו חי.¹⁰ לעדות זו אנו מוצאים הרחבה בעדות אחרת, בה סופר כי במהלך האקציה השלישית הובלה קבוצת יהודים גדולה להשמדה ב"פודור". כאשר הגיעו סמוך אצל ה"גשר השחור" שלף לפתע בחור צעיר בן 19, בשם ינק אנדרמן, אקדח, וירה ופצע את אחד הגרמנים. לאחר היריה צעק אל המובלים להורג: יהודים הימלטו על נפשכם. אולם כולם נשארו קפואים ואיש לא זז ממקומו. השומרים

⁸ ע. בזן, שם עמ' 286-287.

⁹ ע. בזן, שם, עמ' 288.

¹⁰ י. שיחור, שם, עמ' 246.

התאוששו במהרה, תפשו את היורה והיכוהו מכות רצח. לאחר מכן הובילו את כל הקבוצה אל הכיכר שליד בית העיריה, שם שפכו בנזין על אנדרמן והציתו אותו. רק אחרי זאת הובילו שוב את קבוצת היהודים אל ה"פודור" להשמדה.¹¹ כדאי רק להוסיף כי העדות האחרונה, המכתב האחרון שהגיע מבוצ'אץ', מאת אחד מן היהודים הבודדים לאחר השואה, הוא מאת ד"ר מקס אנדרמן.¹² בהערה בתחתית העמוד כתוב: 'מכתב זה הוא אחרון שהגיע מבוצ'אץ' מאת אחת משלוש המשפחות שנותרו בעיר אחרי השואה. בעל המכתב נמצא בפולין'.

לאורך כל הסיפור המספר פסיבי. נע על פי תנועותיהם של אחרים. נותן לגורמים חיצוניים לשלוט בו. וכשמגיע רגע ההכרעה שלו עצמו - הוא נשאר ללא הבית הישן, ללא הבית החדש, ללא אנדרמן, ללא הזקן, לא הגיע לא אל האישה ולא אל הרופא, אלא אך מימי הנהר, למצולות. ההכרעה הגיעה מאוחר מדי או שמא מלכתחילה הייתה לא נכונה.

מיהו, אם כן אותו אנדרמן שבסיפור? האם הוא כפילו של אנדרמן שפעל במציאות הבלתי נתפסת, אך המציאותית להחריד, ובה מצא את מותו האכזרי כל כך? מעקב אחרי הפרטים הבונים סיפור קצר זה בהשוואה לעדויות המצויות בספר בוצ'אץ' שביד-ושם מעוררים פליאה, שהרי הסיפור נדפס והתפרסם בשנת 1932, ומן הסתם נכתב זמן מה לפני כן. כך עולה גם מן הדברים שהובאו בראשיתה של רשימה זו בדבריו של עגנון עצמו. מה גם שפקפק בדבר הפרסום. ידוע כי עגנון ביקר בבוצ'אץ' בשנת 1930. אפשר כי יש קשר בין הדברים. מה יכול היה הסופר לראות בעירו והביאו לכתוב סיפור מעין זה? נראה כי גם הוא לא הצליח לתת לכך תשובה. ואולי היא נמצאת בדברים שאמר עגנון באותו מעמד לכבודו של דב סדן, שראשיתם נמצאת בראשית רשימה זו: 'הרבה גלגל עמי ביאליק כדי להוציא ממני סוד כתיבת ספר המעשים. ואף הוא סיפר לי על כמה משיריו היאך הגיע לכתוב אותם. ואף זה סיפור מעשה מספר המעשים. כמה שהשתדל ביאליק להוציא ממני סוד ספר המעשים השתדלתי אני להסתירו ממנו.'¹³

עד כאן דבריו של אברהם על הסיפור. דברים אלה נאמרו על ידו בהזדמנויות אחדות, אך אברהם לא דאג לפרסמם, מטעמו. לפני כשנתיים עבר אברהם לעולם שכולו טוב, ומצאתי לנכון להעלותם כאן בשמו. שנים עברו מאז עסק

¹¹ עדות זו שמורה בארכיון יד-ושם, מובאת כאן בתרגום חופשי מידיש.

¹² מכתב מד"ר מקס אנדרמן, בוטשאטש, 2.12.45, שם, עמ' 236.

¹³ עגנון, שם, שם.

אברהם בסיפור זה, בהן התפרסמו מחקרים חשובים, ובהם התייחסות אל סיפור חידתי זה, כמו אל סיפורים נוספים מ"ספר המעשים". לצורך מילוי פער זה נעזרתי בעצותיהם הטובות והמועילות של פרופ' יהודה באואר ורפי וויזר, ועל כך תודתי להם. מכאן ואילך יובאו הדברים שהוספתי בעזרתם. ללא תמיכתם ועזרתם של שלושת בנינו, נעם, זיו-גיורא וזהר, לא הייתי מצליחה לצלוח את הבאת החומר למצבו הנוכחי.

בעדויות שנזכרו לעיל מציינים מוסרי העדויות התארגנויות של צעירים להגנה עצמית, ביניהן חברי תנועות נוער חלוציות, שמטרתן העיקרית היא להגיע לארץ ישראל, והם אף מאזינים לידיעות ברדיו על הנעשה בקרבות על גבולות הארץ. ובמאמרו 'בוצ'אץ' וקרמניץ, שתי עיירות בתקופת השואה' כותב יהודה באואר כי אכן, למרות הפערים הכלכליים ששררו בחברה היהודית בין המשפחות המבוססות לאלה שפרנסתם קשתה, "יש לציין את הפריחה המפתיעה של חיי תרבות, חברה ופוליטיקה, ואת חיי הנוער התוססים והמתסיסים בעיקר המצטיירים בתיאורים של שנות השלושים".¹⁴ למרבית האירוניה, לאחר שצוינו כאן מוראות אחריתה של קהילת יהודי בוצ'אץ', מתאר באואר את ראשיתה של ההתיישבות במקום: "בוצ'אץ', השוכנת צפונית-מזרחית ללבוב, לא רחוק מהערים טרנופול וצ'וטקוב, נוסדה במאה הארבע-עשרה בידי משפחת אצילים פולנים לבית בוצ'אצ'קי, שהקימו שם מבצר מעל הנהר סטריפה והזמינו אליה את ראשוני היהודים (כנראה סביב שנת 1500) כדי שיפתחו בה חיי מסחר ומלאכה".¹⁵ כן הוא מציין את השפעת התרבות הגרמנית על יהודי העיר¹⁶, וידוע לנו על ההשפעה הרבה של התרבות הגרמנית על עגנון.

כאשר יוצאים בני הזוג את ביתם בדרך אל הרופא, רואה המספר את האפונים מתגלגלים על המדרגות, ואף שהוא חושש פן יבואו עכברים ללקט את הגרגרים, מוותר הוא ואינו גורף אותם כדי לא להתעכב. פרט שלכאורה נראה מיותר, מוזר וצדדי כאשר הסיפור כולו קצר כל כך ועניינו הליכה ברגע האחרון אל הרופא בגלל מחלה שעדיין אין לה שם. והנה, עמר ברטוב בספרו מביא תמונה של בתי יהודים על גדות הסטריפה, שנהרסו בידי הלאנדקומיסאר ריצ'ארד ליסברג משום ש"היו מלאים בעכברים ורמשים".¹⁷ ואולי המחלה היא משהו אחר לגמרי?

בספרו של עמר ברטוב על תולדות העיר בוצ'אץ' הוא מציין כי בשנת 1937 חוגי השלטון הפולנים קבעו כי היהודים הם גוף זר במקום, וכי הפתרון ל"שאלה

¹⁴ יהודה באואר, שתי עיירות בתקופת השואה, יד ושם, קובץ מחקרים ל"ג, בעריכת דוד זילברקלנג, יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, ירושלים תשס"ה, עמ' 199.

¹⁵ יהודה באואר, שם, עמ' 200.

¹⁶ שם, עמ' 202.

¹⁷ שם, עמ' 217.

היהודית" הוא הגירה. המשטרה המקומית בעיר דיווחה על התנגדותם של יהודי העיר לראותם "אזרחים מדרגה שנייה", או "מחוץ לחוק". ההחלטה הייתה שיהגרו לפלשטינה.¹⁸ כפי שאנחנו יודעים, בשלב זה הגירה של יהודים לפלשטינה לא הייתה בת מימוש. במקום אחר בספרו הוא מצטט את פסח אנדרמן, ניצול שואה מבוצ'אץ', יליד 1929, המספר כי בילדותו שמע ילדים גויים האומרים לו דברים ברוח זו.¹⁹

במהדורה המקוונת של ספרו 'כוח החיים' מספר פסח אנדרמן: "יום אחד עמדתי על שפת התעלה עם כמה חברים. הייתי אולי בן חמש. מישהו הגיח מאחוריי ודחף אותי לתוך המים. לא ידעתי לשחות, אבל מתוך אינסטינקט התחלתי להכות במים בכפות הידיים וכך צפתי ולא טבעתי. המים היו קרים מאוד כי היו אלו מי שלגים שנמסו והגיעו אלינו בזרם חזק. זה היה השיעור הראשון וגם האחרון בשחייה, שכן מאז אני שוחה.

אחר כך התבררה כנראה זהותו, אמרו שהיה זה בחור פולני שדחף אותי למים. בגיל שש התחלתי ללכת לבית הספר. אמנם בעיר הייתה קהילה יהודית גדולה, אבל ביתנו נמצא בקצה העיר כך שהיינו רק כמה ילדים יהודים בודדים בכיתה שכללה בעיקר ילדים אוקראינים ופולנים. מיד הם נתנו לי לחוש שאינני רצוי בחברתם. פתאום נהייתי 'ז'יד' ותפסתי שאני יהודי, על המשמעויות הלא-נעימות הכרוכות בהגדרה זו. אז שמעתי לראשונה את הביטוי 'יהודים, לכו לפלשטינה'.²⁰

כאן אני מוצאת לנכון להוסיף סיפור אישי שלי: ילדה קטנה הייתי, נדמה לי שגילי היה אז 5 או 6 שנים, כאשר שאלתי את אמי: "איך עזבת את אימא שלך ואת אבא שלך ואת האחות והאח שלך, ובכלל את הבית שלך, ונסעת לארץ שאת בכלל לא הכרת? ולא פחדת?" והיא ענתה לי: "כאשר הייתי בערך בגילך, שיחקתי עם הילדים של השכנים בחצר הבית, וילד ליטאי אחד אמר לי: את בכלל יהודיה, לכו לפלשטינה. לכן כשגדלתי, והכרתי את אבא שלך, באנו שנינו לכאן, לארץ ישראל, כדי להיות בארץ שלנו, וכאן נולדתם, אחיך ואת, בארץ של היהודים". המשפחה כולה, משפחה ציונית, ששלחה את הבת הבכורה, היא אמי, לתנועת נוער חלוצית, השומר הצעיר, לא הצליחה להגיע לארץ ישראל. וזאת בגלל מדיניות הסרטיפיקטים של הבריטים. עד יומה האחרון של אמי רבץ על נפשה חוסר היכולת שלה להשיג להם סרטיפיקטים. כולם נספו בעיירה קופישוק שבליטא. ביד ושם נמצאים דפי עד לזכרם. בין דפי העד הללו נמצא

¹⁸ Omer Bartov, Anatomy of a Genocide, The Life and Death of a Town Called Buczacz New York, 2018 p121-122

¹⁹ עמר ברטוב, שם, עמ' 151-152.

²⁰ פסח אנדרמן, כוח החיים, סגול, הוצאה לאור, תל אביב 2004, ספר אלקטרוני, הורדה חינם, פרק ראשון, "בוצ'אץ' שלי - עיר הולדתי".

אחד לזכרה של משפחת בת הדודה של אמי. זוג הורים ושלושה ילדים. מופיעים בדף רק ארבעה שמות: שמות ההורים ושמותיהם של שני ילדיהם הגדולים יותר. שמו של הצעיר ביותר אינו מופיע. היה זה תינוק שטרם הספיקו להודיע לאמי את שמו, והיא סימנה באותו מקום סימן שאלה. גם תינוק זה היה בין הנספים.

בהמשך מספר פסח אנדרמן כי אחיו שלמד בלבוב הגיע אל ביתם בבוצ'אץ' והזהיר מפני הסכנה הצפויה, וכי על המשפחה לברוח לרוסיה. השמועות הגיעו אמנם לעיר, אך היהודים לא האמינו להן. גם את המלצתו ופרשנותו של האח לא קיבלו בני המשפחה והם נותרו בעיר. האח ברח לרוסיה, שם לחם בצבא הרוסי, ונהרג כקצין חודשים ספורים לפני תום המלחמה.²¹ פסח אנדרמן עצמו הגיע לארץ לאחר המלחמה, ונעצר בידי הבריטים. לאחר ששחרר, הצטרף ללוחמים במלחמת השחרור, והיה בין מקימי משואות יצחק שבגוש עציון. עם נפילת הגוש הובל בשבי לירדן. היום בעל משפחה וגר בתל אביב.

הדברים הללו מתיישבים עם המסופר בסיפורו של עגנון על ההססנות של המספר, שאינו יכול להחליט האם ללכת אל הרופא, האם להצטרף אל אשתו, האם לקבל את המלצתו של אנדרמן בעניין ה"בית החדש", אם נקבל את האפשרות שהמדובר בארץ ישראל, וכן להימנע מללכת אחר החזן הזקן. כל החלטה שיקבל גורלית היא ביותר, ואין לדעת איזו מהן תביא לו ולבני ביתו את ה"תרופה", שכן אפילו שם עוד לא ניתן למחלה זו. הוא מושך את ידו מידו של אנדרמן, הממליץ על פתרון מסוים, ובוחר ללכת לכיוון אשתו ואל הרופא. לא אל החזן הזקן, אך גם לא אל ביתו החדש. נגמרה ההססנות, אך גם הסיפור. האם אנדרמן שבסיפור אכן בא לראות את הבית החדש? גם כאן נשאר הדבר בגדר סימן שאלה. ואם נתייחס אל שמו כמייצג משפחה ידועה בבוצ'אץ', הרי נתקלנו בצעיר שבחר להתנגד לצוררים, ומצא את מותו האכזרי. זהו בן דודו של פסח אנדרמן, ואחיו של זאב אנדרמן, שעדותו נמצאת בספר בוצ'אץ'. בנים אחרים של אותה משפחה לא רק ששרדו, אלא אף הגיעו אל "הבית החדש", שאכן אפשר לומר עליו פלאי פלאים, וסיפורו של פסח אנדרמן מהווה דוגמה לכך. אלא שגם הגעתו אל ה"בית החדש" אינה פתרון פשוט, ועל בשרו חש את בעיות ה"בית החדש": "ב-14 במאי, אחר הצהרים, התקבלה פקודה מבן גוריון להיכנע לערבים. בהתאם לכך, נקבעו הסדרים מדויקים כיצד תתבצע הכניסה של חיילי הלגיון הערבי לעמדות שלנו. סוכם שמוסרים לחיילי הלגיון את העמדות, אחת-אחת. לאחר שהחיילים איישו אותן, הם התבקשו ליצור חיץ בינינו לבין הכנופיות וההמון הפרוע, שהתאספו מסביב לצעוק "אטבח אל יהוד". הפעם בבית החדש. בערבית. לא בגרמנית, רוסית, אוקראינית או פולנית.

²¹ שם, בפרק "הרוסים באים".

והוא מספר: 'התחלנו באיסוף הנשק לערימה אחת. כשסיימנו לעשות זאת, ניגש אלינו הקפטן, העיף מבט תמה במצבור הדל ואמר: "מה? בנשק הזה נלחמתם נגדנו? אם היו לי עשרה חיילים כמוכם, הייתי כבר מחר בתל-אביב".

ובהמשך הוא מספר: "בינתיים התקרבו המשאיות ועלינו עליהן בצורה מסודרת. הפצועים והבחורות הועברו תחת משמר כבד לבית לחם. כשהשיירה התארגנה כבר היה אחרי חצות. היה זה ביום שישי, החמישה עשר במאי 1948. בתל אביב, מספר שעות קודם לכן, דוד בן גוריון הכריז רשמית על הקמת מדינת ישראל. אנחנו לא ידענו על כך בזמן אמת, אלא הרבה יותר מאוחר. וכך, בה בעת שבן גוריון מודיע: '...ולפיכך אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל...'. - אנחנו נוסעים לכיוון חברון, שבויים".²² כל אחת מהאפשרויות שהסיפור מציג אינה נותנת פתרון חד משמעי וסופי לבעיה העיקרית, אותה מחלה שעדיין אפילו שם לא ניתן לה. כבטרגדיה.

הסיפור "אל הרופא" פורסם לראשונה, כנכתב לעיל, בשנת 1932. סיפור קצר ביותר, שכולו חידתיות. נכתבו עליו פרשנויות מעניינות ומלומדות. בדברים שהועלו כאן מובאת אפשרות נוספת להכרת הסיפור, אך עולה חידה נוספת, שכדי לענות עליה מוטב לצטט את דבריו של בעל העניין עצמו, שחלקם נזכר לעיל: "כמה שהשתדל ביאליק להוציא ממני סוד ספר המעשים השתדלתי אני להסתירו ממנו. עכשיו שהוא יושב בהיכל השירה של מעלה ומגלים לו רזי שירה ודאי נתגלה לו הסוד ואפשר שהוא יודע יותר ממני".²³

חבצלת לורברבוים

²² פסח אנדרמן, שם, בפרק 'בשבי'.

²³ עגנון, מעצמי אל עצמי, שם.